

KUR'ÂN KISSALARINDAKİ KAPALILIKLARIN GİDERİLMESİ MESELESİ

Ömer Pakiş*

ÖZET

Kur'ân kıssalarının, geçmiş ümmetlerle ilgili haberleri kronolojik olarak ve olaylar arasında bağlantı kurarak aktarmadığı bilinmektedir. Zaten Kur'ân'ın değindiği kıssalardan elde etmek ve ulaşmak istediği sonuç da bu değildir. Kur'ân herhangi bir kıssanın bir yönünü uygun düşen yerde ve zamanda naklederek, insanların ilgili pasajdan öncelikle ders çıkarmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de bazı istisnalar dışında olayları detaylandırmaz ve olaylar arasındaki bağlantıyı öncelikli hedef olarak önemsemez. Ancak buna rağmen Kur'ân'ın bazı kıssaları, nadir de olsa zaman zaman detaylandırdığını görmek mümkündür. Fakat bu durum, Kur'ân'ın kıssalar ile ilgili genel karakter ve yöntemini değiştirecek nitelikte ve ölçüde değildir. Doğal olarak Kur'ân'ın amacı kıssaları bütün detaylarıyla aktarmak olmadığı için, olaylar arasında zaman zaman kopmaların meydana geldiği, çok detay kabilinden olduğu halde insan zihninin öğrenmek, bilmek ve bulmak istediği bazı ayrıntıları da bulamadığı görülmektedir. İslam âlimleri insan zihninin merak ettiği ve peşinden koşturduğu ayrıntı kabilinden kıssaların kapalı kalan yönlerini; bazı zamanlarda hadislerle, çoğu zaman da adına "isrâiliyyât" denen Kur'ân'dan önceki kutsal metinlerden aktardıkları nakillerle, anlaşılır kılmaya çabalamışlardır. Bizler de bu makalede bahsi geçen kapalılıkları giderme adına Kur'ân'dan önceki kutsal metinlerden yapılan alıntıların değerini, iki örnek üzerinden yöntem olarak tartışmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân Kıssaları, Kapalılık, İsrâiliyyât.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF REMOVING THE OBSCURES IN QURANIC EPISODES

The Quranic episodes have been known to recount with no connection between different events chronologically. Furthermore the episodes recounted in Quran have no objective of reaching to the consequence based on such connections. The Quran is rather focusing upon an appropriate inference to be corresponded to appropriate time and setting. In doing this gratuitous details of events are not given. Any connection between different times and settings are not overemphasized. This does not necessarily mean that there are incoherences of inconsistencies. Conceivably the objective of the message of Quran is not to recount any given event or subject in an unnecessarily detailed way. Scholars throughout the historical background of Islam have tried on their behalf to respond to quests related with this issue and tried to meet the various requirements of human mind and inquisition through different exegesies.

* Dr. Ömer Pakiş, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. E-mail: opakis@yyu.edu.tr

However while doing this scholars knowing or unknowingly give way to “Israiliyyah” through syncretism. Thus we shall put into discussion those attempts of scholars and evaluate these attempts based on two examples as a methodology.

Key Words: Quranic Episodes, Obscure, Israiliyyah.

1. GİRİŞ

Geçmiş ümmetlerlerden haber veren Kur’ân kıssalarının; tarihsel bilgiler vermek yerine toplumları ve milletleri, mutluluğa veya helaka götüren sebepler üzerinde durduğu bir vakıadır. Zaten Kur’ân da ele aldığı geçmiş ümmetlerin hikâyelerinden kastının, insanlığı hidayete erdirmek ve doğru yola iletmek olduğunu hemen hemen her kıssanın sonunda açıkça belirtmektedir. Onun içindir ki bahsedilen herhangi bir kıssanın, Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde farklı yönleriyle ele alındığı görülebilmektedir. Kur’ân’ın temel amacının geçmiş ümmetler hakkında geniş tarihi bilgiler sunmak olmadığı gerçeğinden hareketle, kıssalarda zaman zaman bazı kapalılıkların meydana geldiğini ve bunların giderilmesi konusunun tarih boyunca Müslüman din âlimlerinin zihnini meşgul ettiğini söyleyebiliriz. Gerçekte Kur’ân’ın sözkonusu ettiği kıssalarda kapalı bıraktığı unsurların, insan zihnini meşgul edecek nitelikte olduğunu söylemek de mümkündür. Dolayısıyla mevcut durumda sözü edilen kapalılığın herhangi bir şekilde giderilmesi önem arz etmektedir.¹ Bahsi geçen kapalılığı ortadan kaldırma saikiyle müfessirlerin büyük bir kısmının, “isrâiliyyât” olarak isimlendirilen Kur’ân’dan önceki kutsal metinlere müracaat ettiklerini görüyoruz. Öyle ki yöntem olarak “isrâiliyyât” kabilinden rivayetleri kullanmada çok dikkatli olunması gerektiği yönünde görüş bildirmiş olan bilginler dahi, bu türden nakillere başvurmaktan maalesef uzak duramamışlardır.²

¹ Bkz. Mazharuddin Sıddıki, *Kur’ân’da Tarih Kavramı*, çeviri, Süleyman Kalkan, Pınar Yayınları, 3. bs., İstanbul, tsz., s. 61-74; İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 240-246; Şehmus Demir, *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 77-90; Ömer Pakiş, *Azîz Mahmûd Hüdâyi ve Kur’ân Tefsiri*, Ahenk, Van, 2005, s. 115-116; Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Kitâbiyât, Ankara, 2006, s. 20-24.

² Bkz. Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur’âni'l-azim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1406/1986, I, 4-5; Necati Kara, *Kur’ân’a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, 2. bs., İstanbul, 1991, s. 15.

Müslüman din bilginlerinin önceki kutsal metinlere başvurmada nispeten rahat davranmaları, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının aksine İslam dininin, bu iki dini ötekileştirmemesinin yanısıra diğer bütün peygamberlerle birlikte bu iki dinin peygamberine de inanmayı, imanın esaslarından saymış olmasının etkili olduğunu düşünüyoruz. Neticede hayatîyetlerini idame ettirme uğruna Yahudi ve Hıristiyan din bilginleri, İslam dinini olabildiğince ötekileştirme yönünde çaba harcadıkları halde Müslüman din âlimleri, bu yönde bir çabanın içine girmemişlerdir. Bu nedenle Müslüman din âlimlerinin tartıştığı ana konu, din olarak Yahudilik ve Hıristiyanlığın gerçekliğinin ötesinde, bu iki dinin tarihsel kültürel geleneklerinin de karıştığı kutsal metinlerinden ne şekilde ve hangi ölçülerde faydalanılacağıdır. Kur'ân ve Hz. Peygamber de, tahrif olayından bağımsız olarak Yahudilik ve Hıristiyanlığın gerçekliği konusunda şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açık ve net konuşmaktadır. Bizler de bu makalede Kur'ân'ın detaylandırmayarak kapalı bıraktığı kıssalardan iki örnek sunarak Müslüman din bilginlerinin ve müfessirlerin, bu kapalılığı gidermek üzere önceki kutsal metinlerden ne şekilde, nasıl ve hangi oranda yararlandıklarını ve "isrâiliyyât" ismiyle aktardıkları rivayetlerin, Kur'ân ve Sünnet bağlamında kabul edilebilirliğini tartışacağız.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Giriş bölümünde de vurgulamaya çalıştığımız gibi İslam Peygamberi ve onun kutsal mesajı Kur'ân, tebliğ edilen yeni dinin önceki vahiylerle olan bağlantısını gizlemek bir yana insanlığın bilinç dünyasına yerleştirmeye özel önem atfetmiştir. Bir çok âyet, Kur'ân'ı önceki kutsal metinlerin bir devamı ve semâvî vahiy zincirinin son halkası biçiminde tanımlarken, Hz. Peygamber de önceki vahiylerin peygamberleriyle olan kardeşlik bağını sürekli olarak canlı tutmaya özen göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamberi konuşturan bir âyet; "kendisinin, insanlık tarihinin hiç alışkın olmadığı, görmediği ve önceki peygamberlerle bağlantısı olmayan bir mesaj getirmediğini" açıkça belirtmektedir.³ Aslında yeni di-

³ Bkz. "De ki: Ben (Allah'ın) elçilerin(in) ilki değilim ve (onların tümü gibi) ben de, bana ve size ne olacağını bilemem. Çünkü ben sadece açık bir uyarıcıyım." (Ahkâf, 46/9). Bir çok müfessirin dikkat çektiği üzere bu âyet, Hz. Peygamberin beşer kimliğini vurguladığı gibi Allah'ın bütün elçileri tarafından tebliğ edilen ahlâkî öğretilerin de temelde aynı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu âyeti; Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin, daha

nin bundan kaybedecek bir şeyinin olmaması bir tarafa, kazanacak birçok şeyinin olduğunu da söyleyebiliriz.

Kur'an bir taraftan kendisinin ve Allah elçisinin önceki vahiyler ve peygamberlerle olan ilişkisine dikkatleri çekerken, diğer taraftan da Allah'ın önceden gönderdiği kutsal metinlerin tabilerince tahrif edildiğini kuvvetle vurgulamakta ve bu konuda kendisinin hakem olma yönünü öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda Kur'an veya hadisle doğrulanmadığı sürece inananların, Tevrat veya İncil'den alıntı yapma konusunda uyarılmaları ve bundan menedilmeleri normal karşılanmalıdır. İşin doğrusu inananların bu konuda Ehl-i Kitab'a gerçek anlamda ihtiyaçlarının olduğu da tartışmalıdır. Hz. Peygamber'in zaman zaman sahabeyi, Ehl-i Kitab'a soru sorma ve bu kesimce söylenen ve genel anlamda "isrâîlî haber" olarak nitelendirilen rivayetleri tasdik etme ve yalanlama konusunda uyardığını biliyoruz. Buna rağmen Kur'an'ın sadece değininde bulunduğu ve fakat Tevrât veya İncil'in detaylandırarak hikaye ettiği ve bu kutsal kitapların tabilerinin nesilden nesile aktararak geliştirdiği bazı şifahi anlatımların, sahabe asrından itibaren önce senetli, daha sonra da senetsiz bir şekilde tefsir kaynaklarına karıştığı ve zamanla büyük bir meblağa ulaştığı da bir realitedir.⁴

önce Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın tebliğ ettikleri vahiy zincirini tamamlayan yeni ve son halka olduğunu açıkça belirtmektedir. Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, XIII(XXVI), 5-8; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzil ve uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vîl*, Neşru'l-Belâge, Kum, IV, 297-298; Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsiru'l-kebir*, Mektebü'l-İlâmi'l-İslâmî, Tahran, 3. bs., XXVIII, 6-7; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, tlk. Muhammed b. İbrahim el-Hafnâvî, thr. Mahmud Hamid Osman, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2. bs., 1416/1996, XVI, 180; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsirü'l-bahri'l-muhîd*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2. bs., 1403/1983, VIII, 56-57; İbn. Kesir, *Tefsir*, IV, 154-155; Şihâbüddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-ma'ânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, XXVI, 8-9; Muhammed Tahir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru Sücûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', Tunus, XII(XXVI), 16-18; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, tsz., VI, 4335-4336; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, çevirenler, Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1420/1999, III, 1026-1027.

⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-buhârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, XIII, 333-334; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 4. bs., 1409/1989, I, 64-65; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınla-

Kur'an'ın, Tevrât ve İncil ile olan ilişkisini anlatan ve onlar karşısındaki konumunu belirleyen bir çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden bir kısmı Tevrât ve İncil'in hidâyet yönünü öne çıkarırken⁵, bir kısmı da onların tabilerince tahrif edilip değiştirildiğini⁶ açıkça belirtmektedir. Fakat özellikle Kur'an'ı, önceki kitaplar karşısında "doğrulayıcı" ve "gözetleyici" olarak tavsif eden "Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onları kollayıp koruyucu olarak bu kitabı gerçeğe indirdik..."⁷ âyeti, konumuz açısından çok daha büyük önem arz etmektedir. Müfessirlerin hemen hemen tamamı, bahsi geçen âyette Kur'an'ın iki önemli özelliğinin vurgulandığını belirtmektedirler. Gerçi diğer bazı âyetlerde de Kur'an'ın önceki kutsal kitaplar karşısındaki "doğrulayıcılık" vasfı açıklanmaktadır. Ancak bu âyette Kur'an'ın bir taraftan "doğrulayıcı", diğer taraftan da "gözetleyici" ve "kontrol edici" özelliğine birlikte dikkat çekilmektedir ki kanaatimizce burası önemlidir.⁸ Buna göre Kur'an, kendisinden önceki kitaplardaki el değmeyen doğruları "doğruladığı" gibi, beşer elinin değmesi sonucu "tebdil" ve "tahrif" edilen onlardaki yanlışları da

rı, Ankara, s. 2-3; Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş, İstanbul, 1993, s. 133-136.

- ⁵ Bkz. "Kendisinde doğru yol rehberliği ve ışık olan Tevrât'ı Biz indirdik. Allah'a boyun eğmiş peygamberler, Yahudi olanlara onunla hüküm verirdi; Rabbaniler ve bilginler de -Allah'ın kitabını korumak ve ona muzahir olmakla görevlendirilmeleri sebebiyle- onunla hüküm verirdi... Onların ardından, hemen izleri üzerine, önündeki Tevrât'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsa'yı elçi gönderdik. Ona da içinde hidayet ve nur bulunan; hem öncesindeki Tevrât'ı tasdik edici hem de müttakiler için bir hidayet ve bir öğüt olan İncil'i verdik." (Mâide, 5/44,46).
- ⁶ Bkz. "Yahudi olanlardan bir kısmı, kelimeleri konuldukları yerlerden/manalardan uzaklaştırarak ve dillerini eğip bükerek: "İşittik ve de isyan ettik! Sen de bizi işit işitmez olası!" ve "Bizi gütl!" der ve dini yaralamak isterler. Keşke onlar, "İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak!" deselerdi kendileri için daha iyi ve daha doğru olurdu! Fakat Allah onları, küfürleri sebebiyle lanetlemiştir! Artık onlardan ancak çok azı iman eder." (Nisâ, 4/46).
- ⁷ Mâide, 5/48.
- ⁸ Bu gerçeğe vurgu yapmak istercesine Muhammed Esed bahsi geçen metni, "Ve sana (ey Peygamber), hakikati ortaya koyan bu ilâhî kelamı, geçmiş vahiylerden (bu güne) kalanı tasdik edici ve içinde hangi doğruların bulunduğunu belirleyici olarak indirdik..." şeklinde çevirmektedir. M. Zeki Duman da bu manaya çok yakın olmak üzere aynı metni, "(Ey Muhammed), sana da kendinden önceki kitapları tasdik edici ve gözetleyici olmak üzere Kur'an'ı hak olarak indirdik..." biçiminde terceme etmektedir. Bkz. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 200; M. Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nuzûl Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2006, III, 520.

“kontrol etmekte” ve “düzeltmekte”dir. Meseleye bu açıdan bakıldığında genel anlamda “isrâiliyyât” şeklinde tabir edilen önceki kutsal metinlerin Kur’ân’la çelişmeyen, aksine Kur’ân tarafından doğrulanan ve daha çok geçmiş ümmetlerin hikâyeleri ve yaratılışa dair kısmından, alıntı yapmada herhangi bir problem görülmemektedir.⁹

Aslında bu noktada bir yöntem sorununun bulunduğunu ve bunun tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi geçmiş ümmetlere dair bir kısım hikâyeler, Kur’ân’da çok mücmel, mübhem ve kapalı olarak anlatılmaktadır. Aynı rivayetlerin Kur’ân’dan önceki kutsal metinlerde ise, çok daha geniş bir şekilde ve nesilden nesile aktarılırken önemli ölçüde de hikâyecilerin ve yorumcuların içinde yaşadıkları toplumun kültür ve geleneklerini yansıtan abartmaları ve yorumlarıyla karışık olarak aktarıldığını biliyoruz.¹⁰ Bu bağlamda acaba geçmiş ümmetlerin hikâyecileri ve yorumcularının ilaveleri ve te’villeriyle karışık bir şekilde bulunan ve asıl maksat olmaması nedeniyle Kur’ân’da değinilmeyerek mübhem bırakılan ek bilgiler anlamındaki “isrâiliyyât” ile ilgili müfessirlerin tavrı ne olmalıydı veya aynı soruyu günümüze taşırsak tavrımız acaba nasıl olmalıdır? Veya müfessirlerin bu tür rivayetleri aktarırlarken acaba daha eleştirel ve daha seçmeci davranarak şu andakinden daha iyi bir yöntem

⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 167-169; Ömer Pakiş, *Kutsal Metinlerde İsmail ve İshak*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, cilt, 4, sayı, 3, 2004, s. 76.

¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, çeviren, Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, II, 466-468; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 169; Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, kritik, Abdülhalim en-Neccar, çeviren ve notlandıran, Mustafa İslamoğlu, Denge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 85-88. Tefsir ilminin gelişim sürecini inceleyen İbn Haldun, Arap toplumunun semâvî kitapları olmayan, göçebe ve okuma-yazma bilmeyen bir millet olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun için onlar varlıkların sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve varlığın sırları gibi herkesin merak ettiği konularda Ka’bü’l-Ahbar, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selam başta olmak üzere Yahudi ve Hristiyan bilginlerinin bilgisine başvurmak durumunda kalıyorlardı. Nakledilen bu haberler, şer’î hükümlerle ilgili olmaması nedeniyle doğru olması durumunda onlarla amel etmek vacip, doğru olmaması durumunda ise reddedilmesi gerekli şer’î hükümlerden olmadığı için incelemeye tabi tutulmadan nakledildi. Sonuçta müfessirler de bu haberleri tefsirlerine doldurdular. İbn Haldun ayrıca bu tür haberlerin herhangi bir şekilde Hz. Peygamber’e dayandırılmaksızın doğrudan bu Ehl-i Kitab bilginlerinden aktarıldığını belirtmektedir ki kanaatimizce burası önemlidir. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 466-468.

izlemeleri mümkün müydü? Bunun sonucunda acaba müfessirler daha az fakat Kur'ân ve Sünnet'le çelişmeyen daha kabuledilebilir bir malzeme bize sunabilirler miydi? Aynı şekilde bu tür rivayetler aktarılırken acaba Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarına doğrudan müracaat etmek gerekli miydi, yoksa asıl kaynağı Ehl-i Kitab'tan Müslümanlığı seçenler olmakla birlikte bahsi geçen rivayetleri kendi kaynaklarımızda muhtemelen bazen ilavelerde bulunulmuş, bazen de kısaltılmış biçimiyle nakletmek yeterli miydi? Bu ve buna benzer sorulara cevap aramak üzere "isrâiliyyât"ın gelişim sürecine bakmamız gerekir.

3. İSRÂİLİYYÂT'IN GELİŞİM SÜRECİ

Sahabe döneminden itibaren "isrâiliyyât"ın tefsir ilmine girdiğini ve "isrâiliyyât"ın sahabe için tefsir kaynaklarından bir kaynak olarak görüldüğünü biliyoruz. Çünkü sahabe Kur'ân'ın çok mücmel olarak değindiği veya mübhem bıraktığı bir ayrıntıyı, Tevrât ve İncil'in tafsili bir şekilde detaylandırıldığını görüyor ve şayet o konu ile ilgili hadis de bulunmuyorsa, Müslüman olan Ehl-i Kitab'tan öğrenme dışında başka bir seçenekleri de kalmıyordu. Bu noktada sahabenin her şeyi Ehl-i Kitab'a sormadığı gibi Ehl-i Kitab tarafından söylenen her şeyi olduğu gibi almadığını da özellikle belirtmemiz gerekmektedir.¹¹ Her şeyden önce "Ehl-i Kitab'ı ne doğrulayın, ne de yalanlayın. Fakat "Allah'a ve bize indirilene inandık."¹² deyin."¹³ gibi Hz. Peygamber'in yönlendirmeleri buna imkan bırakmayacak açıklıktaydı. Bu çerçevede sahabe, itikâdî ve Hz. Peygamber'in açıklamalarının bulunduğu konularda Ehl-i Kitab'tan soru sormamaya özen göstermiş, şayet sorduysa da itiraz hakkını saklı tutmuştur. Buna ilave olarak sahabenin; "Kehf ashabının isimleri, sayıları ve köpeklerinin rengi, Hz. Musa'nın asasının yapıldığı ağacın cinsi, Allah'ın Hz. İbrahim için dirilttiği kuşların isimleri, Benû İsrâil'den kesilmesi istenen buzağının hangi uzvuyla öldürülen kişinin vurulduğu, Hz. Musa'nın konuştuğu ağacın türü, Hz. Nuh'un gemisinin yapıldığı ağacın cinsi ve Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi" gibi, çok ayrıntı olan ve mükellefler açısından ne dîni, ne de dünyevî bir

¹¹ Bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, I, 171.

¹² Mâide, 5/59.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, (mevsuatı's-sünne), Kitabu's-Şehâdât(52), bab(29), III, 163, Kitabu Tefsiri'l-Kur'ân(65), bab(11), V, 150, Kitabu'l-İ'tisam bi's-Sünne(96), bab(25), VIII, 160, Kitabu't-Tevhid(100), bab(51), VIII, 213.

faydası bulunmayan şeyleri de sormadığı ve buna benzer sorularla uğraşmayı da zamanı öldürme olarak değerlendirdiği belirtilmektedir.¹⁴

Aynı şekilde sahabe Ehl-i Kitab bilginlerinin görüşüne başvurma durumunda kaldığında da Hz. Peygamber'in, "Bir âyet dahi olsa benim tebliğimi ulaştırın. İsrâil oğullarından nakilde bulunmanızın bir sakıncası yoktur. Bilerek benden yalan haber aktaran cehennemdeki yerine hazırlansın."¹⁵ ve "Ehl-i Kitab sizlere konuşunca onları ne doğrulayın, ne de yalanlayın. Fakat "Allah'a, kitaplarına ve elçilerine inandık."¹⁶ deyin. Bu durumda söyledikleri doğru ise onları yalanlamamış, yanlışsa doğrulamamış olursunuz."¹⁷ benzeri hadislerde kendileri için belirlediği sınırı aşmamaya da dikkat etmiştir. Konu ile ilgili bu hadisler bir araya getirildiğinde aslında Hz. Peygamber döneminde de "isrâiliyyât"ın problem teşkil ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Muhtemelen yukarıda metnini verdiğimiz birinci hadis çerçevesinde sahabe, Müslüman olan Ehl-i Kitab'ın bilginlerinden problem oluşturacak şekilde nakilde bulunmaya başlamış, bunun üzerine Hz. Muhammed, metnini verdiğimiz ikinci hadisle buna bir sınır getirmek istemiştir.¹⁸

Sonuçta sahabe, "isrâiliyyât"ı tefsirin bir kaynağı olarak görmekle birlikte "takviye" ve "istişhâd" dışında özellikle "akîde" ve

¹⁴ İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 169-170. Muhammed Ali es-Sâbüni, *Peygamberler Tarihi*, çeviri, Hanifi Akın, Ahsen Yayınları, İstanbul, 1. bs., 2003, s. 606-613. İbn Kesir bu konularda Ehl-i Kitab bilginlerinin birbirinden çok farklı görüşlere sahip olduklarına ve onların bu ihtilafının müfessirlere de yansdığına dikkat çekmektedir ki bu noktanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Aynı zamanda İbn Kesir bahsi geçen ihtilafları nakletmenin cevazına da inanmaktadır. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, (mevsuatu's-sünne), II, 159; Buhârî, *Sahih*, Kitâbü'l-Enbiyâ(60), bab(50), IV, 145; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevde, *Sünenü't-tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, (mevsuatu's-sünne), Kitâbü'l-ilm(39), bab(13), hadis no: 2669 (V, 40). İbn Kesir, Buhârî'nin bu hadisi Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğine dikkat çektikten sonra Yermuk savaşında hazır bulunan Abdullah b. Amr'ın Ehl-i Kitab'ın metinlerinden iki deve yükü kitap elde ettiğini ve bu hadisten anladığı izin çerçevesinde bunlardan nakilde bulunduğunu aktarmaktadır. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4.

¹⁶ Mâide, 5/59.

¹⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 136.

¹⁸ Askalâni, *Fethü'l-bârî*, XIII, 333-334; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I, 170-171.

“ahkâm” ile ilgili konularda “isrâîlî” haberlere müracaat etmediği gibi, Hz. Peygamber’in izahlarının bulunduğu konularda da “isrâîliyyât” a başvurmama konusunda özen göstermiştir. Bunun da ötesinde kaynakların aktardığı rivayetlerden sahabenin, Kur’ân ve Sünnet’in mantığıyla çelişen “isrâîlî” nakillerle ilgili olarak Ehl-i Kitab bilginlerine itiraz ettiğini ve onlarla tartıştığını öğrenebiliyoruz.¹⁹ Bütün bunlara rağmen Kur’ân ve Sünnet’in ruhuyla çeliştiği halde sahabeye dayandırılan veya hadis olarak nakledilen birçok “isrâîlî” haber de, güvenilir kaynaklarımızdaki varlığını korumaktadır.²⁰

Tabiun dönemiyle birlikte ise tefsir ilmindeki “isrâîlî” rivayetlerin daha da arttığı gözlenmektedir. Bunda Ehl-i Kitab’tan Müslüman olanların sayıca çoğalmas ve inananların Kur’ân’da değinilen kıssaların, Tevrât ve İncil’deki detaylarına merak salması da etkili olmuştur. Sonuçta bu dönemde “Kur’ân Kıssalarındaki Kapalılıkları”, Tevrât ve İncil’deki detay bilgilerle gideren bir kitlenin oluştuğunu bir vakıa olarak görüyoruz. Tevrât ve İncil’den nakedilen ayrıntılar, büyük oranda Müslüman olan Ehl-i Kitab’ın din bilginlerinden şifahi olarak aktarılırken, nadir de olsa bazı bilginlerin bu haberleri, bizzat kutsal metinlerin kendilerinden aktardığı düşünülmektedir. Ancak bu konudaki veriler bizi kesin bir sonuca götürecek nitelikte değildir. Tabiun ve tedvin dönemi arasındaki sürede ise bu işin aşırı boyutlara ulaştığını ve artık Kur’ân ve Sünnet’in mantığıyla çelişip çelişmediği bir yana, Kur’ân’ın diğer kutsal metinler karşısındaki “doğrulayıcı” ve “gözetleyici” konumu da bir kenara bırakılarak, “isrâîlî” haberlerin yoğun bir şekilde Kur’ân âyetlerinin tefsirinde kullanıldığı ve tedvin döneminden itibaren tefsir kitaplarıyla birlikte diğer kaynaklara da geçtiği görülmektedir.²¹

Bizim kendi kanaatimize göre asr-ı saadette Hz. Peygamber’in uyarıları ve direktifleri doğrultusunda ümmetin, “isrâîlî” rivayetler konusunda çok seçmeci ve dikkatli davrandığını söylemek mümkündür. Özellikle vahyin ilk döneminden uzaklaşma ile birlikte sözkonusu titizliğin kaybedildiğini, Ehl-i Kitab’tan Müslüman olanların da eski dini değerlerini bütünüyle terketmeksizin

¹⁹ Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, 170-171; Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 43-46.

²⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 14-18; Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, s. 135.

²¹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, I, 174-175.

yeni kabul ettikleri dinin öğretileriyle uzlaştırmaya çalıştığını, böylece gerekli gereksiz birçok “isrâîlî” haberin kültürümüze girdiğini ve belirli bir aşamadan sonra da bunları ayırtetmenin artık çok zorlaştığını söyleyebiliriz.

4. ÖRNEKLEME

Buraya kadar söylediklerimizi somutlaştırmak üzere Kur’ân’da asıl amaç olmaması nedeniyle sadece değinilerek kısaca zikredildiği halde tefsir kaynaklarımızda uzun uzadıya detaylandırılarak aktarılan iki kısma ile ilgili nakledilen rivayetlerin konumuzla ilişkisini belirlemeye çalışacağız. Birinci örneğimiz, Peygamber Eyyub’un halinden şikayet ettiğini ve kendisine bir zararın (veya Şeytanın) dokunduğunu bildiren âyetler ve bunlar çerçevesinde geliştirilen rivayetler ve haberlere dairdir. İkinci örneğimiz ise Hz. Musa’nın hitabetinin iyi olmadığı anlamına gelebilecek âyetler ve bu konudaki rivayetlerle ilgilidir.

Örnek 1:

Nisâ, En’âm, Enbiyâ ve Sâd surelerinde olmak üzere Kur’ân’da toplam dört yerde Hz Eyyub’un bahsi geçmektedir. Nisâ ve En’âm surelerinde Hz. Eyyub’un peygamberlik yönü öne çıkarılırken²², Enbiyâ ve Sâd sûrelerinde ise asıl konumuz olan Peygamber Eyyub’un kurtulmak istediği hastalığı veya başına gelen musibet üzerinde durulmaktadır. Enbiyâ sûresinde; “Ve Eyyub’u (da an ki) o: “Ey Rabb’im, dert beni buldu; fakat sen merhametlilerin en merhametlisisin!” diye yakarmıştı. Bunun üzerine, o(nun bu yakarışı)na karşılık verdik ve onu çektiği dertten kurtardık; ayrıca, ona katımızdan bir rahmet ve Bize kulluk edenlere bir ders olmak üzere, sayılarını bir kat artırarak yeni bir zürriyyet verdik.”²³ buyurulmaktadır. Sâd sûresinde ise “Kulu-

²² Bkz. “Muhakkak ki Biz, Nuh’a ve ondan önceki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik; İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve onun soyundan gelen peygamberlere; İsa’ya, Eyyub’a, Yunus’a, Harun’a ve Süleyman’a da vahyetmiş, Davud’a Zebur’u vermiştik.” (Nisâ, 4/163); “Biz İbrahim’e İshak’ı ve yakub’u bahsettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh’u doğru yola iletmıştik; onun neslinden Davud’u, Süleyman’ı, Eyyub’u, Yusuf’u, Musa’yı ve Harun’u da doğru yola ilettik. Biz iyileri işte böyle mükafatlandırırız.” (En’âm, 6/84).

²³ Enbiyâ, 21/83-84. Hz. Eyyub’un başlangıçtaki bahtiyarlığını, sonraki sıkıntılarını, servetini ve çocuklarını kaybetmesini, çektiği ağır hastalığı ve umutsuzluğu ve sonuçta gösterdiği sabra karşılık mükafatlandırıldığını anlatan kısma Tevrât’ta bütün ayrıntılarıyla yer almaktadır. Tevrât’taki bu hikaye, muhtemelen Kuzey Arabistan’da yaşayan eski Nebâti boyunun bir şiirinin

muz Eyyub'u da hatırla. O Rabb'ine "kuşkusuz Şeytan bana (tam bir) bıkkınlık ve azap vermektedir!" diye niyaz etmişti. (Bunun üzerine kendisine:) "Ayağını(yere) vur: İşte yıkanabileceğin ve içebileceğin bir soğuk su!" dedik. Ona katımızdan bir rahmet ve bütün akıl sahiplerine bir uyarı olmak üzere mevcut nüfuslarını iki katına çıkararak yeni bir nesil armağan ettik. (Ve sonunda ona dedik ki:) "Şimdi eline bir demet ot al, onunla vur ve yeminini yerine getir!" Gerçekten Biz onu sıkıntılara karşı sabırlı gördük: O, ne güzel bir kulumuzdu, daima Bize yönelirdi!"²⁴ denilmektedir.

Taberî'nin, Muhammed b. Asker el-Buhârî'den, onun İsmail b. Abdilkerim b. Hişâm'dan, onun da Abdüssamed b. Mikâl'den²⁵ aktardığına göre Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Cebrâil'in Allah katında hiç kimsenin sahip olmadığı bir kurbet makamı bulunmaktadır. İlahi Kelama ilk muttali olan da odur. Allah bir kulu hayırla anınca bu önce Cebrâil'e, sonra da Mikâl'e ulaşır. Onlardan da çevrelerinde bulunan diğer mukarreb melekler alırlar. Gökyüzü melekleri bu kulu kendi aralarında anınca haber, yer-

İbrânice çevirisi veya şerhidir. Çünkü eski Sâmi dünyasının ürettiği en güzel manzum metin durumundaki bu parçanın sahibi olan Eyyub'un, isminden ve kitabında sözü geçen muhitten anlaşılacağı üzere Yahudi değil Arap olması gerekir. Zemahşeri ise Eyyub Peygamberi, İshak b. Yakub'un neslinden gelen "Rûmî" bir kişi olarak tanımlamaktadır. En'âm, 6/84'ü de delil getirerek nakillerde bulunan Ahmed Naim'in aktardığı meşhur olan rivayete göre ise Hz. Eyyub'un, İbrahim Peygamber'in zürriyetinden olması gerektiği ve yaşadığı yerin de Suriye civarında Câbiye veya Besne isminde bir köy olduğu belirtilmektedir. Bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 130-131; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 660-661; Kamil Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, IX, 142-143. Ayrıca Hz. Eyyub'un Kitab-ı Mukaddes'teki kıssası için bkz. *Kitab-ı Mukaddes (Eski Ahit)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996, Eyyub, s. 493-530.

²⁴ Sâd, 38/41-44. Allah'ın kendisini sınamakta olduğunu farkederek Hz. Eyyub, hissettiği umutsuzluk ve bezginliğin -ki bu Tevrât'ta dolaylı olarak tasvir edilmektedir- "Şeytanın vesvesesi" olarak tanımlanan şeyin sonucunu anlar. Klasik müfessirlere göre şifa veren bu suyun mucizevi olarak çıkması, Hz. Eyyub'un zihni ve bedeni sıkıntılarını sona erdirmektedir. Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Eyyub, s. 493-530; Râzî, *Tefsir*, XXVI, 211-216; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 188-190; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 929.

²⁵ Bu şahıs amcası Vehb b. Münebbih'ten rivayette bulunmaktadır. Ondan da kardeşinin oğlu İsmail b. Abdilkerim nakilde bulunmaktadır. Ahmed (b. Hanbel) onun güvenilir olduğunu belirtmiştir. Hicri 183'te vefat etmiştir. (Konu ile ilgili nakledilen diğer hadisler gibi) Ehl-i Kitab'tan Müslüman olanların aktardığı bu hadisi Vehb, Ka'b ve Ehl-i Kitab'tan diğerleri rivayet etmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X(XVII), 57(dipnot).

yüzünün meleklerine ulaşır. İblis önceleri gökyüzü(nün haberleri)nden engellenmiyordu. İblis tam da bu noktada cennetten çıkarılan Âdem'e ulaşmıştı. İsa b. Meryem'in refi (gökyüzüne yükseltilmesi)yle birlikte daha önce çıktığı ve istediği kadar kalabildiği yedi göğün dördünden engellenen İblis, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesiyle de kalan üç semadan engellenmiştir. Kur'an'ın birçok âyetinde²⁶ belirtildiği üzere bundan böyle artık kıyamete kadar hiç bir şeytan göğün haberlerini dinleyemeyecek, buna teşebbüs edenler ise ateşle kovulacaklardır.”²⁷

Vehb (b. Münebbih)in dediğine göre “gökteki meleklerin Eyyub Peygamberi hayırla anmasını kıskanan İblis, büyük bir musibetle imtihan edilmesi durumunda imtihanı kaybedeceğini Allah'a yemin ederek belirtmiştir. İmtihan sonucunda her şeyini kaybeden Eyyub'un yine sabrederek Allah'ın verdiği emanetleri geri aldığını demesi, İblis ve avanesini daha da kıskandırmıştır. Servetinin geri alınması biçimindeki imtihandan başarıyla çıkan Eyyub Peygamber'in, bu defa çocuklarıyla imtihan edilmesi durumunda Allah'a isyan edeceği belirtilmiştir. Bu imtihanı da geçen Eyyub'un bu kez dili, akli ve kalbi dışında sağlığıyla imtihan edilmesi durumunda başarısız kalınacağı söylenmiştir. Sağlığıyla imtihan edilen Eyyub Peygamber, hastalığı nedeniyle yaşadığı

²⁶ Bkz. “Biz semada burçlar yarattık. Seyredenler için orayı süsledik. Orayı kovulmuş her şeytana karşı koruduk. Şayet onlardan kulak hırsızlığı yapmak isteyen biri çıkarsa, derhal onun peşine alevler saçan bir ateş parçası takılır.” (Hicr, 15/16-18); “Muhakkak ki Biz, en yakın semayı yıldızların ziyetiyle süsledik ve inatçı her şeytana karşı orayı koruduk. Artık şeytanlar Mele-i Alâ'ya kulak verip dinleyemezler, dinlemeye kalkan ise her taraftan taş tutulur ve sert bir biçimde kovulur...” (Sâffât, 37/6-9); “Böylece onları da iki günde yedi gök olarak tamamladı ve her göğe işini vahyetti. Biz, (şeytanlara karşı) korumak üzere en aşağı semayı ışıklarla donattık...” (Fussilet, 41/12); “Yoksa onların üzerine tırmanıp semadan gaybı dinledikleri bir merdivenleri mi var?...” (Tür, 52/38); “Biz en aşağı semayı yıldızlarla donattık ve o ışık saçan şihapları şeytanlara atılan taşlar yaptık...” (Mülk, 67/59); “Biz göğü şöyle bir dolaşıp yokladık; orasının acımasız, sert koruyucularla ve şihaplarla donatılmış olduğunu gördük. Daha önce biz onun dinlemeğe mahsus olan dinlenme yerlerinde oturur (gayb haberlerini dinlemeğe çalışır)dık. Artık şimdi kim dinlemek istese, kendisini gözetleyen bir ışın bulur. Bilmiyoruz bununla yeryüzündekilere kötülük mü (yapılmak) istendi, yoksa Rabb'leri onları doğruya mı iletmek diledi.” (Cin, 72/8-10). Yukarıdaki âyetlerde sözü edilen şihabtan maksat, isabet ettiğinde şeytanları yakan bir kor parçasıdır. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5403; Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak*, I, 318-319, II, 61-62, 114-116, 196-198, 400-401, 405-406.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X(XVII), 57.

yerden kovulmuş ve eşi dışında terk edilmiştir. Daha önce kendisine iman etmiş olan Belded, Elyefez ve Safir isimli üç şahıs dini terketmeksizin hastalığı nedeniyle onu eleştirmiş ve bu durumu, onun peygamberliğine yakıştıramamışlardır. Sonuçta Rabb'inden çektiği sıkıntılardan kurtulmayı dileyen Eyyub, kurtulmuş ve Allah da musibeti döneminde sarfettiği sözlerinden ötürü onu affetmiş, servetini ve çocuklarını ona geri vermiş, verdiği su ile de yıkanmasını istemiş ve arkadaşlarına yakın durmasını emretmiştir.”²⁸

Taberî'nin İbn Humejd'ten, onun Seleme'den, onun Muhammed b. İshak'tan, onun güvenilir ravilerden, onların da Vehb. b. Münebbih el-Yemânî ve diğer ilk dönem Ehl-i Kitab bilginlerinden rivâyetine göre, “Hz. Eyyub, Allah'ın Rûm bölgesinden peygamber olarak seçtiği zengin, çok çocuk sahibi iyilik sever bir adamdı. İblis, diğer servet sahibi kimseleri kandırdığı gibi onu kandıramamıştı. Yüceliğini takdir ederek ona inanan Elyefez, Safir ve Belded isminde üç de arkadaşı bulunmaktaydı. İblis'in yedinci semada her sene çıktığı bir yeri vardı. Buraya çıktığında (güya) Allah, kulu Eyyub ile baş edip edemeyeceğini sormuş o da, Eyyub'a bu kadar servet, çoluk-çocuk ve sağlık vermişken onunla başa çıkmasının mümkün olmadığını, ancak ona verdiği nimetlerini ve sağlığını geri alması durumunda Eyyub'un isyan edeceğini söylemiştir. Böylece sahip bulunduğu nimetlerin geri alınmasıyla imtihana tabi tutulan Eyyub, Taberî'nin İbn Humejd'ten, onun Seleme'den, onun İbn İshak'tan, onun İbn Dinar'dan, onun da Hasan'dan aktardığına göre “bu sıkıntı içinde yerleşim biriminin bir kenarında yedi sene altı ay kalmıştır.” Vehb b. Münebbih'in naklettiğine göre “bu dönemde sadece eşi yanında kalmış ve hizmetini görmüştür. Buna rağmen İblis onu(n aklını, kalbini ve dilini) Allah'ı anmaktan vazgeçirememiştir.” Yine Vehb b. Münebbih'in dediğine göre “eşi bir gün yedirecek bir şey bulamayınca bir ekmek mukabilinde saçından bir örgü satmış ve akşam ona yedirmiştir.” Bu süreyi böyle geçiren Eyyub hakkında yoldan geçenlerin, “şayet Allah katında bir değeri olsaydı bu halde bulunmazdı” türünden sözler sarfettikleri de belirtilmektedir.”²⁹

²⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X(XVII), 58-65.

²⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X(XVII), 65-66.

Yine Taberî'nin İbn Humeyd'ten, onun Seleme'den, onun Muhammed b. İshak'tan, onun da Vehb b. Münebbih'ten naklettiğine göre, "Eyyub Peygamber fazlası eksigi olmaksızın üç sene musibet halinde kalmış, sabrından herhangi bir şey kaybetmeyince bu defa İblis, hanımına musallat olmuş ve kendisine secde etmesi halinde kaybettikleri şeylerin kendilerine geri verileceğini söylemiştir. Eşinin durumu kendisine bildirmesi üzerine Hz. Eyyub, gelenin şeytan olduğunu söylemiş ve ona kandığı için de "iyileşmesi halinde eşine yüz değnek vuracağına dair yemin etmiştir."³⁰ Eyyub Peygamber'in hastalığı uzayınca kendisine iman eden bir genç dışında ona inananlar dahi bunu hayra yorumlamamışlar ve Eyyub'un peygamberliğine yakıştıramamışlardır. Ancak bu genç; peygamberlerin, siddıkların, şehitlerin ve salihlerin bu türden musibetlerle imtihan edilebileceklerini söylemiş ve diğerlerinin aksine bu durumu, Eyyub'un peygamberliğine bir delil olarak görmek istemiştir. Nihayette Eyyub'a inananların azap zannettikleri bir bulut görünmüş ve buluttan gelen çağrıda Allah'ın rahmetinin gazabının önünde olduğu, kaybettiği herşeyinin fazlasıyla kendisine verileceği ve "ayağıyla yere vurması sonucu çıkan su ile yıkanması ve ondan içmesi sonucunda iyileşeceği,"³¹ kendisine bildirilmiştir. Aynı anlama gelebilecek bir başka rivayet de İbn İskir tarikiyle İsmail'den nakledilmektedir."³²

Taberî'nin İbn Humeyd'ten, onun Seleme'den, onun Muhammed b. İshak'tan, onun bir kısım ilim ehlinden, onların da Vehb b. Münebbih'ten aktardıklarına göre Vehb, Eyyub Peygamber'in kıssasını Abdullah b. Abbas'a anlatmış o da; "Allah'a yemin olsun ki Eyyub iyileşince hanımı onu kucaklamış ve kaybettiklerini görene dek onu bırakmamıştır." demiştir. Taberî aynı anlama gelebilecek başka rivayetleri, "Yahya b. Talha el-Yerbû'î'nin Fuzayl b. İyaz'dan, onun Hişam'dan, onun da Hasan'dan"; "Yakub b. İbrahim'in İbn İlye'den, onun Yunus'tan, onun da Hasan'dan"; "Muhammed b. İshak'ın Yahya b. Muin'den, onun İbn Uyeyne'den, onun Amr'dan, onun da Vehb b. Münebbih'ten"; "Kasım'ın Hüseyin'den, onun Muhalled b. Hüseyin'den, onun Hişam'dan, onun da Hasan'dan"; "Kasım'ın Hüseyin'den, onun

³⁰ Bkz. "...Eline bir demet ekin sapı al ve onunla vur; sakın yemininden dönme!..." (Sâd, 38/44). Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, 242-244.

³¹ Bkz. "Biz de ona "ayağını yere vur. İşte sana yıkanılacak ve içilecek soğuk bir sul" dedik." (Sâd, 38/42). Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, 242-244.

³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X(XVII), 66-68.

Haccâc'tan, onun Cerir b. Hazim'den, onun da Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den"; "Kasım'ın Hüseyin'den, onun Haccâc'tan, onun Mübarek'ten, onun Hasan ve Muhalled'ten, onun Hişam'dan, onun da Hasan'dan (burada iki rivayet zinciri içiçe girmiştir)"; "Muhammed b. Sa'd'ın babasından, onun amcasından, onun babasından, onun dedesinden, onun da Abdullah b. Abbas'tan" aktardığı farklı nakillerle rivayet etmektedir. Ayrıca Taberî "ona katımızdan mevcut nüfuslarını iki katına çıkararak yeni bir nesil armağan ettik."³³ âyetinin yorumu ile ilgili olarak da "Ebu's-Sâib Seleem b. Cenade'nin İbn İdris'ten, onun Leys'ten, onun Mücahid'ten, onun Kasım'dan, onun da İkrime'den"; "İbn Humeyd'in Hikam b. Seleem'den, onun Ebû Sinan'dan, onun Sabit'ten, onun Dahhâk'tan, onun İbn Mesud'tan"; "Kasım'ın Hüseyin'den, onun Haccâc'tan, onun İbn Cüreyc'ten, onun da Mücahid'ten"; "İbn Humeyd'in Cerir'den, onun Leys'ten, onun da Mücahid'ten"; "Bişr'in Yezid'ten, onun Said'ten, onun da Katade'den"; "İbn Abdi'l-Alâ'nın İbn Sevr'den, onun Ma'mer'den, onun (bilinmeyen-mechul) bir adamdan, onun da Hasan'dan"; "Kasım'ın Hüseyin'den, onun Haccâc'tan, onun Ebû Ma'ser'den, onun da Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den" yaptıkları nakillerle birbirinden farklı te'viller içeren rivayetler aktarmaktadır.³⁴

İsrâîlî rivayetler konusunda çok daha dikkatli olduğu bilinen İbn Kesir ise bahsi geçen kıssayı şöyle özetler: "Daha önce büyük servet ve çok çocuk sahibi olan Hz. Eyyub, her şeyini kaybettikten sonra sağlığını da yitirmiş, Allah'ı zikretmek üzere kalbi ve dili dışında sağlam hiçbir azası kalmamıştır. Bütün azaları çürümüş veya kurtlanmıştır. Kendisine inanan hanımı dışında bütün akraba ve arkadaş çevresini de kaybetmiştir. Ancak bütün bu olan bitenler, Peygamber Eyyub'un sabrından bir şey eksiltmemiştir. Öyle ki öğrenmesi durumunda İblis'in dahi onu kıskanacağı belirtilmiştir. İbn Kesir; konu ile ilgili İbn Cerir ve İbn Ebî Hâtem'in, senedi Vehb b. Münebbih'e dayanan ve (Peygamber Eyyub'un hastalığını mübalağalı ve hayali bir biçimde anlatması nedeniyle kendi deyimiyle) "içinde gariplikler bulunan" uzun bir haber naklettiklerini ve bu rivayeti onlardan birçok müteahhir müfessirin de aktardığını, ancak konuyu uzatmamak için kendi-

³³ Sâd, 38/43. Ayrıca bkz. "...ona katımızdan...sayılarını bir kat daha artırarak yeni bir zürriyyet verdik." (Enbiyâ, 21/84). Bkz. Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 660-661.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X(XVII), 68-73.

sinin bunu terkettiğini belirtmektedir. Hasan, Katâde, Vehb b. Münebbih ve Süddî, Peygamber Eyyub'un hastalığının türü, süresi, hanımının kendisine hizmeti ve İblis'in eşine "şayet Eyyub bir kabilenin putu adına bir sinek keserse iyileşir." dediğini, onun da bunu Hz. Eyyub'a söylediğini, başka bir rivayete göre ise hanımının, "çalışması karşılığında ailenin uyuyan çocuğunun ekmeğini, Hz. Eyyub'a yedirmek üzere getirdiğini", buna kızan Peygamber Eyyub'un da "iyileşmesi halinde eşine yüz değnek vuracağına"³⁵ dair yemin ettiğini aktarmaktadırlar. İbn Kesir, senesinde İbn Vehb'in bulunduğu bu anlamdaki rivayetleri İbn Ebî Hâtem'in "merfû" (hadis) olarak nakletmesini normal karşılamakta ve gerçekten garipsenecek bir nakil olarak değerlendirmektedir. Abdullah b. Abbâs ve Vehb b. Münebbih, Peygamber Eyyub'un iyileştiğini, hanımının önce kendisini tanımadığını ve kaybettiği her şeyinin kendisine fazlasıyla geri verildiğini bildiren rivayetler aktarmaktadırlar. Bu rivayetin benzeri Avfi, İbn Mesud, Mücahid, Hasan ve Katâde'den de nakledilmektedir."³⁶

Ayrıca İbn Kesir bazı bilginlerin "Hz. Eyyub'un hanımının isminin "Rahme" olduğunu söylediklerini, eğer âyetlerin bağlamından çıkarsıyorlarsa bunun uzak bir ihtimal olduğunu, yok eğer Ehl-i Kitab'tan aktarıyorlarsa bunun ne doğrulanabileceğini, ne de yalanlanabileceğini" belirtmektedir.³⁷ Taberî ise konuda iki görüş zikretmektedir. Bunlardan birincisine göre "Eyyub Peygamberin eşi, Leyâ binti Yakub'tur. Hz. Eyyub'un da Hz. Yakub döneminde yaşadığı ve annesinin de Hz. Lut'un kızı olduğu belirtilmektedir." İkinci görüşe göre ise "Hz. Eyyub'un eşi, Rahme binti Efraim b. Yusuf b. Yakub'tur."³⁸ Ahmed Naim'in tercih ettiği nakle göre ise "Eyyub Peygamber, Yakub ve Yusuf Pey-

³⁵ Bkz. "...Eline bir demet ekin sapı al ve onunla vur; sakın yemininden dönme!..." (Sâd, 38/44).

³⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, III, 188-190, IV, 39-40. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X(XVII), 57-73, XII(XXIII), 165-169; Râzi, *Tefsir*, XXII, 203-209, XXVI, 211-216; Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 339-344; XV, 197-207; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4099-4102; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, VII, 474-478; Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzû'ât fi kütübî't-tefsir*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1425/2005, s. 275-282; Sâbüni, *Peygamberler Tarihi*, s. 606-613; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992, 1. bs., s. 129-130.

³⁷ İbn Kesir, *Tefsir*, III, 188-190, IV, 39-40.

³⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X(XVII), 57-73, XII(XXIII), 165-169; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 198-202.

gamberlerle muasır olup annesi Lut'un kızı, eşi ise Yakub'un kızı Rahme'dir."³⁹

Konu ile ilgili nakledilen başka rivayetlerde ise "Allah'ın, Peygamber Eyyub'a bol servet ve çok mal verdiği, akabinde de servetini, çocuklarını ve sağlığını elinden alarak onu imtihana tabi tuttuğu ve bunun, on sekiz sene (Katâde'ye göre on üç sene, Mukâtil'e göre ise yedi sene yedi ay yedi saat) sürdüğü" belirtilmektedir. Bu sıkıntının devam ettiği bir günde hanımını kendisine kurtulması için "Allah'a yalvarmasını istemiş, o ise refah içinde geçirdiği seksen sene kadar sıkıntı çekmeksizin Allah'a dua etmekten hayâ ettiğini" söylemiş ve sabretmiştir. Eyyub Peygamber'in iyileşmesi halinde ne için hanımını döveceğine dair yemin ettiği ile ilgili olarak da farklı gerekçeler zikredilmektedir. Bu rivayetlerden bir kısmına göre "hanımını kendisini yalnız bırakmış ve Hz. Eyyub bu arada göğsünü incitmiş", bazılarında göre "Şeytan kendisine secde etmesi durumunda eşinin iyileşeceğini söylemiş, o da buna yeltenmiş fakat secdeye gitmemiş", diğer bir kısmına göre "eşinin içki içmesi halinde iyileşeceğini yine Şeytan kendisine vehmettirmiş", diğer bir kısmına göre de eşi, "Eyyub Peygamber'in kalkarken tutunduğu saçının örgüsünü iki ekmeğe karşılık satmış" ve gelişmelerden bilgisi olan Eyyub Peygamber de "iyileşmesi durumunda eşine yüz değnek vuracağına dair yemin etmiştir." Allah da Eyyub Peygamber'in sabrı ve eşinin güzel hizmetine karşılık "yüz veya daha fazla saptan oluşan bir deste ot (reyhân)"⁴⁰ ile bir kere vurarak yeminini sembolik bir şekilde yerine getirmesini istemiştir.⁴¹

Görüldüğü üzere aktardığımız bu hikâyeyi birçok müfessir ve özellikle de Taberî çok detaylandırarak nakletmekte ve bir pey-

³⁹ Bkz. Kamil Miras, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, IX, 143.

⁴⁰ Bkz. Sâd, 38/44.

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 130-131, IV, 96-98; Kurtubî, *el-Câmi*, XI, 339-344, XV, 198-202; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 930-931. Kitab-ı Mukaddes'in anlatımına göre ise Eyyub Peygamber'in çaresiz sıkıntılar içinde çırpındığı bir dönemde hanımını, inancın (sabrın)da direnmesinden ötürü kocasına kızmış ve "sen hala kemalinde direnecek misin, Allah belanı versin" demiştir. Klasik tefsir kaynaklarında Eyyub Peygamber'in, "sağlığına kavuşması durumunda yanlış yapmasından dolayı yüz sopa vurarak eşini cezalandıracağına yemin ettiği", iyileşince de pişmanlık duyduğu farklı gerekçeler ve ifadeler üretilerek anlatılmaktadır. Bkz. *Kitab-ı Mukaddes* (Eyyub), 2/9; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 130-131, IV, 96-98; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 198-202; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 930-931;

gamber olarak Hz. Eyyub'un imtihana tabi tutulma süreci aktarılırken, sanki İblis istediği için Allah'ın Eyyub'u sıkıntılarla imtihana tabi tuttuğu şeklinde bir intiba uyandırmaktadır ki bunu onaylamak mümkün değildir. İşin aslı, ortada bir kıssa ve bu kıssada Hz. Eyyub'un başına bir sıkıntının geldiğinden söz eden bir pasaj bulunmaktadır. Ancak Hz. Eyyub'un başına gelen bu sıkıntının niteliği ile ilgili herhangi ilave bir bilgi, ne Kur'an'da ne de hadiste yer almamaktadır. Muhtemelen müfessirlerimiz Hz. Eyyub'un başına gelen bu sıkıntının mahiyetini çözmek üzere, Ehl-i Kitab bilginlerinden istifade yolunu seçmiş ve bu arada anlatılanların bir peygamber olarak Eyyub'un kişiliğiyle bağdaşıp bağdaşmadığı, İblis istedi diye Allah'ın Eyyub'u imtihan etmek istemesinin tanrı-âlem ilişkisi açısından ne derece doğru olduğu gibi konular ve hikâyedeki aşırı abartıların gerçekliği maalesef gözardı edilmiştir. Belki de müfessirlerimiz Eyyub Peygamber hakkında Ehl-i Kitab bilginlerinden duydukları bütün muhtelif görüşleri bir yöntem olarak tefsirlerine aktarmış ve tercih hakkını da okuyucuya havale etmiş olabilirler. Böyle bir ihtimal her zaman için mümkün olsa da, bunun okuyucu kitle tarafından umulduğu biçimiyle algılanmadığı muhakkaktır. Aslında İbn Kesir'in de dikkat çektiği gibi özellikle kıssalar bağlamında doğruya yakın olan görüşe vurgu yapmadan, konu hakkındaki bütün muhtelif görüşleri mutlak anlamda nakletmek veya eksik aktarmak, en azından bir eksikliklerdir.⁴²

Kur'an'ın ilgili âyetlerinde de görüldüğü gibi Allah, Eyyub Peygamberi sağlığı, ailesi ve serveti ile imtihana tabi tutmuş, bu imtihan karşısında onun sergilediği tavır ve gösterdiği sabır "darb-ı mesel" olmuş ve bu güzel davranışından dolayı Allah da onu, "...Gerçekten biz onu sabredici bulmuştuk. Ne güzel kuldu o, daima bize yönelirdi."⁴³ şeklinde övmüştür. Kur'an'da iki yerde (Enbiyâ, 21/83-84 ve Sâd, 38/41-44) olmak üzere Allah, Hz. Eyyub'u mahiyetini tam da açıklamadığı bir şekilde sahip olduğu nimetleri almakla imtihana tabi tuttuğunu, Eyyub'un bunu sabırla karşıladığını, onun bu sabrına karşılık daha önce sahip olduğu nimetleri (ehli)ni artırarak geri verdiğini bizlere bildirmektedir. Konu ile ilgili Hz. Peygamber'den sahih olarak sadece "Eyyub çıplak yıkandığı sırada üzerine altından çekirgeler kondu. Eyyub avuç avuç (alıp) elbisesinin içine (atmağa) başladı. Allah;

⁴² Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4.

⁴³ Sâd, 38/44.

“Eyyub, şu gördüğünden seni gani kılmamış mı idim?” diye nida edince, “evet” Rabb'im ancak “senin bereketinden müstağni kalacağım yok.” cevabını vermiştir.”⁴⁴ hadisi rivâyet edilmektedir.⁴⁵ Buna rağmen kaynağı “isrâiliyyât” olan ve bir peygamber olarak Hz. Eyyub'un kişiliğiyle bağdaştırılması mümkün olmayan birçok rivayetin maalesef kaynaklarımızdaki varlığı ortadadır. Buradan hareketle “Kur'ân'da kapalılıkların bulunduğu peygamber kıssaları ile ilgili” detaylandırılmış tarihi veriler peşinde koşmadan Allah'ın ve peygamberinin zihnimizde oluşturmak istediği tarih bilincini de gözönünde bulundurarak bizleri bilgilendirdiği kadarıyla yetinmemizin, Kur'ân'ı en doğru okuma ve anlama biçimi olacağı kanaatini taşıdığımızı belirtmek istiyoruz.⁴⁶

Örnek 2:

Yine Kur'ân'ın detaylandırmaksızın sadece değininde bulunduğu ve muhtemelen en fazla “Musa Peygamber'in hitabetinin iyi olmadığına yorumlanabilecek” Kur'ân âyetlerinin tefsiri konusunda da kaynaklarımızın aynı yöntemi izledikleri görülmektedir. Hz. Musa Kur'ân'ın 34 suresinin 131 âyetinde toplam 136 kez zikredilmektedir.⁴⁷ Kardeşi Harun'un ise Kur'ân'da toplam on bir

⁴⁴ İbn Hanel, *Müsned*, II, 314; Buhâri, *Sahih*, Kitabu'l-Gusl(5), bab(20), I, 73-74, Kitabu'l-Enbiya(60), bab(20), IV, 123-124, Kitâbü't-Tevhid(100), bab(35), VIII, 197; Ebû Abdırâhman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâi, *Sünenü'n-nesâi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992 (mevsuatu's-sünne), Kitâbü'l-Gusl(4), bab(7), I, 200-201; Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebîdî, *Muhtasarı sahihi'l-buhâri el-müsemme et-tecrîdu's-sarih li ahâdisi'l-câmi'i's-sahih*, thk., İbrahim Bereke, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1984, Kitabu'l-Gusl(5), hadis no, 198, s. 62; Babanzade Ahmed Naim, *Sahihi Buhâri Muhtasarı Tecd-i Sarih Terceme ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, Kitabu'l-Gusl(5), hadis no, 197, I, 213. Görüldüğü üzere Zebîdî, bahsi geçen hadisi 198. sırada gösterdiği halde Ahmed Naim ise, iki hadisi birleştirerek aynı hadisi 197. sırada göstermektedir.

⁴⁵ Buhâri'nin Hz. Eyyub ile ilgili sadece bir hadis nakletmesini dikkate alan “intikâd” âlimleri, onun şartına göre konu hakkında başka hadislerin bulunmadığına hükmetmişlerdir. Buna göre Kur'ân'da Eyyub Peygamber hakkındaki haberler, hadistekinden daha çoktur. Bkz. Kamil Miras, *Muhtasarı Tecd-i Sarih*, IX, 143.

⁴⁶ Bkz. Sadık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'ân'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 43-56.

⁴⁷ Kur'ân'ın çizdiği tarih tasavvuruna göre Firavun'un helaki ve Musa'nın galebesiyle dünya tarihinin ilk devri sona ermiş, orta devir başlamıştır. Hz. Muhammed'in nübüvveti ve Kur'ân'ın inmesi ile de âhir zaman denen son devre başlamıştır. Musa'nın doğumu ve bir mucize eseri olarak Firavun'un yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesine dair ölüm fermanından kurtuluşu,

defa bahsi geçmektedir. Fakat Hz. Musa'nın hitabetinin iyi olmadığı anlamına gelebilecek ve tebliğ faaliyetinde bulunurken muhtemelen problem çıkarabilecek konuşma eksikliğini gidermek üzere, kardeşi Harun ile desteklenmesi isteğini anlatan birkaç âyet bulunmaktadır. Bunlardan Tâhâ sûresinde Hz. Musa; "Ey Rabb'im! dedi, "içimi (Senin aydınlığınla) genişlet; görevimi bana kolaylaştır; dilimdeki düğümü çöz ki söyleyeceklerimi tam olarak anlayabilsinler ve bana yakınlarımın arasından yükümü paylaşacak bir yardımcı tayin et: Kardeşim Harun'u (mesela); onunla benim gücümü pekiştir ve görevimden ona da pay ver ki (birlikte) Senin yüceler yücesi adını (insanların katında) daha yükseklere çıkaralım ve Seni çokça analım."⁴⁸ şeklinde Allah'a yalvarmaktadır. Bu âyetin tefsirinde İbn Kesir; İbn Ebî Hatem'in, Vehb b. Münebbih tarikiyle naklettiği uzunca bir rivâyette Allah'ın inanamamada direnen Firavun hakkında "şayet kullarım için takdir ettiğim bir süre bulunmasaydı onu yaşatmazdım." dediğini aktarmaktadır. Aslında İbn Kesir'e göre Hz. Musa "dilindeki tutukluluğun ve düğümün" bütünüyle çözülmesini de istemiştir. Meramını açıklamasına imkan tanıyacak kadar bahsi geçen "düğümün" çözülmesini istemiştir. Çünkü İbn Kesir'e göre Peygamberler, ihtiyaç kadarını talep ederler. Hasan-ı Basrî de "şayet Hz. Musa "dilindeki düğümün" tamamıyla çözülmesini isteseydi, onun bu talebini Allah geri çevirmezdi." demektedir. İbn Ebî Hatem, Ömer b. Osman ve Arta b. Münzir tarikiyle Muhammed b. Ka'b'ın ashabından naklettiğine göre Hz. Musa, "İsrâil oğulla-

Firavun'un eşi Asiye'nin bu konudaki etkin müdahalesi, yine bir mucize olarak Musa'nın sarayda anasının kucağında büyümesi, Firavun'la karşı karşıya gelmesi ve Mısır'dan kaçması, Medyen'de Şuayb Peygamber'le karşılaşması, sürüsüne çobanlık yapması ve kızıyla evlenmesi, dönüş yolundaki Tûr dağında Allah'ın Musa'ya ilk kelamı ve asâ ile yed-i beyzâ (beyaz el) mucizeleri, kardeşi Harun'un nübüvveti ve refakatiyle Mısır'a geri dönüşü, Firavun ve Kıptileri inanmaya daveti, tufan, çekirge, bit, kurbağa ve kan mucizeleri, Firavun'un sihirbazları ve Firavun'un ordusuyla suda boğulması gibi konular, Musa'nın Firavun'la mücadelesinde Kur'an'ın ilgili yerlerinde değinilen hususlardır. Firavun'un suda boğulmasından sonra İsrâil oğullarının Tih çölünde yarım asra yakın devam eden terbiye dönemi, Menn ve Selvâ yiyeceği, Musa'nın Tûr dağında kırk sene süren ikameti, Allah'ın Tûr'a tecellisi ve Musa'nın kendinden geçmesi, Tûr'dan öğütler, hükümler ve haberlere dair on levha ile Musa'nın dönüşü, Sâmirî fitnessiyle karşılaşması ve yetmiş kişi ile bir daha Tûr dağına çıkışı gibi konular ise Musa'nın İsrâil oğullarını terbiye evresinde Kur'an'ın ilgili yerlerinde anlatılan hususlardır. Bkz. Kamil Miras, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, IX, 144.

48 Tâhâ, 20/25-34.

rına meramını ifade edebilecek kadar “dilindeki düğümün” çözümlenmesini” istemiştir. Beyzâvî de isim vermeden âlimlerin Hz. Musa'nın “dilindeki düğümün” tamamen veya kısmen çözüldüğü konusunda ihtilafa düştüklerini belirtmektedir.⁴⁹ Buna göre Musa'nın “dilindeki tutukluluğun” bütünüyle çözüldüğünü düşünenler, “(Allah) buyurdu: Ey Musa istediğin sana verildi.”⁵⁰ âyetini delil getirmektedirler. Musa'nın “dilindeki tutukluluğun” tamamıyla çözümediğini öne sürenler ise “...O, dil bakımından benden daha güzel konuşur...”⁵¹ ve “...nerdeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan...”⁵² âyetleriyle delil getirmektedirler.⁵³

Yine aynı konu ile ilgili Şu'arâ sûresinde Hz. Musa'nın; “Ve göğsümün daralacağından ve dilimin dolaşacağından (korkuyorum); bu yüzden, (bu emri) Harun'a tevdi et.”⁵⁴ dediği bildirilmektedir. Kasas sûresinde Hz. Musa'yı konuşturan Allah, “Ayrıca kardeşim Harun'un konuşma tarzı benimkinden daha açık, daha düzgündür; öyleyse benim söylediklerimi (daha akıcı bir şekilde) doğrulayan bir yardımcı olarak onu da benimle birlikte gönder; çünkü gerçek şu ki, beni yalanlayacaklarından korkuyorum.”⁵⁵ buyurmaktadır. Muhammed b. İshak yukarıdaki âyette geçen “beni doğrulayan bir yardımcı olarak” anlamındaki “rid'en yusaddikunî” cümlesini, “benim söylediklerimi İsrâil oğullarına daha iyi açıklayacak bir yardımcı” biçiminde açıklamaktadır. Bunun için müfessirler, kardeşler arasında en fazla Musa'nın, kardeşi Harun'a iyilikte ve minnette bulunduğunu belirtmektedirler.⁵⁶

⁴⁹ Kadı Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil* (mecmau't-tefâsir), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1404/1984, IV, 194-195.

⁵⁰ Tâhâ, 20/36.

⁵¹ Kasas, 28/34.

⁵² Zuhruf, 43/52.

⁵³ İbn Kesir, *Tefsir*, III, 146-147. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, IX(XVI); 158-160; Beyzâvî, *Envâr*, IV, 194-195; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil* (mecmau't-tefâsir), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1404/1984, IV, 194; Alaüddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi ma'âni't-tenzil* (mecmau't-tefâsir), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1404/1984, IV, 194.

⁵⁴ Şuarâ, 26/13.

⁵⁵ Kasas, 28/34.

⁵⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, III, 332-333, 388-389. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XI(XIX), 64-65, XI(XX), 74-75; Beyzâvî, *Envâr*, IV, 464-465, 564-

Zuhruf sûresinde ise Firavun'un Peygamber Musa hakkında; "Ben, ne demek istediğini bile anlatamayan şu zavallı adamdan daha iyi değil miyim?"⁵⁷ dediği aktarılmaktadır. Tâhâ, Şu'arâ, Kasas ve Zuhruf sûrelerindeki ilgili âyetlerde görüldüğü üzere Peygamber Musa, "hitabetinin iyi olmadığını gerekçe göstererek Rabb'inden kardeşi Harun'u da görevlendirerek kendisini onunla güçlendirmesini ve "dilindeki düğümü" çözmesini istemekte ve isteğinin yerine getirildiği," belirtilmektedir. Katâde, Süddî ve İbn Cerir et-Taberî, Firavun'un Zuhruf suresindeki eleştirisiyle "Musa'nın "dilindeki tutukluğu ve düğümü" kastettiğini" belirttiklerdir. Süfyân, Firavun'un bu sözünü "ağzına koyduğu ateşten dolayı Musa'nın dilinin yandığını ve güzel konuşmadığını vurgulamak istediğini" söylemektedir. Hasan Basrî ise "Musa'nın sadece tebliğini ulaştırmasına imkan verecek kadar "dilindeki düğümün" çözülmesini Rabb'inden istediğini ve bu isteğinin de yerine getirildiğini" düşünmektedir. Çünkü yaratılıştan gelen eksiklikler nedeniyle ne kimse kınanır, ne de ayıplanır. Aslında Firavun da bunu biliyordu. Fakat toplumu içinde Musa'ya karşı bu şekilde üstün gelmek istiyordu. Zira o cahil toplumun bakış açısına göre bu şekilde üstün gelmek mümkün olabiliyordu. Bunu çok iyi bilen Firavun da cahil toplumunun bu önyargısından sonuna kadar istifade etmek istemiştir.⁵⁸

Neticede yukarıdaki âyetlerde değinilen Musa Peygamber'in "dilindeki düğümün" doğuştan olduğunu düşünenlerin yanında bunun, Firavun'un sarayında yaşadığı dönemde bir kor parçasını ağzına atması sonucu oluştuğunu düşünenler de vardır.⁵⁹ Bu

565; Nesefî, *Medârik*, IV, 464-465, 564-565; Hâzin, *Lübâb*, IV, 464-465, 564-565.

⁵⁷ Zuhruf, 43/52.

⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 129-130. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XIII(XXV), 81-82; Beyzâvî, *Envâr*, V, 436; Nesefî, *Medârik*, V, 436; Hâzin, *Lübâb*, V, 436.

⁵⁹ İbn Kesir, müfessirlerin Kur'an kıssalarında yer alan olaylar hakkında Ehl-i Kitap bilginlerinden farklı görüşler aktarmalarının caiz olduğunu düşünmektedir. Nitekim Allah da Kur'an'da Kehf ashabının sayısı hakkında onlardan üç görüş aktarmaktadır. Allah bu üç görüşten ilk ikisini çürütürken, sonuncusu hakkında konuşmamaktadır ki bu durum, son görüşün doğruluğunu ifade etmektedir. (Bkz. Kehf, 18/22) İbn Kesir'in bakış açısına göre Kur'an'ın bu nakil biçimi, Ehl-i Kitap bilginlerinden farklı görüşleri aktarmanın cevazına delalet etmektedir. İbn Kesir'in zihninde ihtilaflı meseleleri aktarmada Kur'an'ın (konu ile ilgili muhtelif görüşleri aktaran ve doğru olana dikkat çeken) bu yöntemi, en güzel metottur. Buna göre farklı görüşleri

bağlamda nakledilen rivayetlere göre “Musa Peygamber daha çocukken Firavun’un sakalını çekmiş, buna sinirlenen Firavun çocuğu öldürmek isteyince hanımı Âsiye devreye girmiş ve çocuk Musa’nın, işin farkında olmadığını savunmuştur. Bunun doğruluğunu ispat sadedinde de üzerinde hurma ve ateş bulunan bir tepsi Musa’nın önüne getirilmiş ve Musa, elini hurma tabağına uzatacağı sırada Melek ateş parçasını Musa’nın eline tutuşturmuştur. Musa da ateş parçasını eliyle ağzına götürmüş ve hem elini,⁶⁰ hem de dilini yakmıştır. Böylece Firavun da Musa’yı öldürmekten vazgeçmiştir.” Ancak İbrahim Peygamber örneğinde olduğu gibi ateşin peygamberleri yakmaması gerektiğini savunanlar bu tür rivayetlerin kaynağı belirsiz “isrâîlî” haberlerden olduğunu ifade etmektedirler. Kitab-ı Mukaddes’in “ve Musa Rabb’e dedi: Aman ya Rabb, ben ne dün ne evvelki gün, ne de kuluna söylediğin vakitten beri, söz adamı değilim; çünkü ben ağzı ağır ve dili ağır adamım.”⁶¹ âyetini delil getiren Muhammed Esed, Tâhâ suresindeki 27.âyetin “dilimdeki pelteklîği yahut konuşma tarzımdaki tutukluğu gider.” biçiminde anlaşılabilceğini belirtmektedir.⁶²

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Değindiğimiz her iki konu ile ilgili bütün nakiller üst üste konulduğunda “Kıssalarındaki Kapalılıkları Giderme” adına genelde hadis, bazen de hadisten bağımsız normal bir haber olarak nakledilen “isrâîliyyât” kaynaklı birçok rivayetın kaynaklarımızdaki varlığını kabul etmek gerekir. Bu rivayetlerle ilgili birbirinden çok farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir kısım çağdaş araştırmacılar “isrâîlî” haberlerin merkezinde yer alan ve ilk dönemde Müslüman olan Ehl-i Kitab’ın bilginlerini problemin yegane kaynağı görerek eleştiri oklarını onlara yöneltmektedir. Nitekim konu ile ilgili nakledilen rivayetlerdeki Müslüman olan Ehl-i Kitab bil-

aktarmadan sadece ihtilafa dikkat çekmek veya doğru olan görüşü belirtmeden farklı düşünceleri nakletmek yeterli değildir. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 4.

⁶⁰ Beyzâvi’nin belirttiğine göre Hz. Musa’nın elindeki mucizevi beyazlığın da bu yakmadan kaynaklanmış olması mümkündür. Bkz. Beyzâvi, *Envâr*, IV, 194-195.

⁶¹ *Kitâb-ı Mukaddes*, Çıkış, 4/10.

⁶² Bkz. Taberî, *Câmiü’l-beyân*, IX(XVI); 158-160, XI(XIX), 64-65, XI(XX), 74-75, XIII(XXV), 81-82; Kurtubî, *el-Câmi*, XIII, 99-100, 296-297; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 146-147, 332-333, 388-389, IV, 129-130; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3623; Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, 626-627, 742, III, 1004 Aydemir, *Peygamberler*, s. 97-110, 129-130.

ginlerinin varlığı, ilk anda dikkat çekmektedir. Buna karşı diğer bir kısım bilginler ise Ehl-i Kitab'tan Müslüman olan bu şahsiyetleri, savunma pozisyonuna geçmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde "isrâîlî" haberlerle ilgili olarak gösterilen titizlik ve seçmeciliğin, Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte kaybolduğu ve zaman içerisinde muhtemelen Ehl-i Kitab'tan Müslüman olanların sayısının çoğalmasına paralel olarak da "isrâîlî" rivayetlerin kaynaklarımıza ve kültürümüze geçişinin hızlandığı bir vakıdır. Bu noktada bizim bir taraftan "isrâîlî" haberlerin kültürümüzdeki varlığını birilerini suçlamadan bir realite olarak kabul etmemiz, diğer taraftan da ayıklama çabalarına bir katkı olmak üzere Hz. Peygamber dönemindeki titizliği ve seçmeciliği göstermemiz gerektiğini düşünüyoruz. Bizim sadece iki örnek olarak verdiğimiz Hz. Eyyub ve Hz. Musa kıssalarında da görüldüğü gibi Kur'an'ın yalnızca değinide bulunduğu peygamber kıssalarındaki kapalılık ve kopuklukları gidererek, olaylar arasındaki bağlantıyı sağlama ve biraz da konuyu deteylandırma adına kaynaklarımızın maalesef peygamberlerin nitelikleriyle bağdaştırılması mümkün olmayan birçok "isrâîlî" rivayet aktardığı görülmektedir. Konu ile ilgili Hz. Peygamber'in uyarıları ve titizliği dikkate alındığında aslında böyle bir sonucun bu şekliyle ortaya çıkmaması gerektiği düşünülebilir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra olmaması gerektiği düşünülen böyle bir sonucun ortaya çıkmasında aslında birçok sebep rol oynamıştır. Başta da ifade ettiğimiz gibi bir kere Müslümanların diğer din mensuplarının aksine kendilerine yeni bir kimlik kazandırmanın ötesinde diğer semâvî dinlerle ilgili bütünüyle ayırıştırma ve ötekileştirme gibi bir problemleri tarih boyunca söz konusu olmamıştır. Yani Müslüman din bilginleri diğer semâvî din mensuplarıyla kültürel ilişkilerinde karşılarındakilerin aksine çok daha rahat davranabilmişlerdir. Bu da haklı olarak müşteki olduğumuz aleyhimize bir sonucun doğmasına zemin hazırlamıştır.

Öne çıkan ikinci önemli bir diğer sebep ise özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe ve tabiunun Kur'an tefsirindeki müracaat kaynakları arasında müslüman olan Ehl-i Kitab'ın din bilginlerinin önemli bir yer aldığını görüyoruz. Hz. Peygamber hayattayken sahabe kavrayamadığı ve çözemediği meseleleri çok rahat bir şekilde ona götürme ve cevabını ondan alma imkânına sahipti. Fakat Hz. Peygamber vefat edince sahabe bu imkandan

yoksun kaldı ve nispeten bu eksikliğini Ehl-i Kitab'tan Müslüman olanların bilgisiyle bir dereceye kadar gidermeye çalıştı. Nitekim Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Amr'ın bilgi kaynakları arasında Müslüman olan Ehl-i Kitab'ın din bilginlerinin de yer alması bunun göstergesidir. Doğal olarak Hz. Peygamber aralarında söz konusu olan hassasiyet de artık kaybolmuştu. Yani Hz. Peygamber döneminde "isrâîlî" haberler konusunda gösterilen titizliğin ve hassasiyetin kaybedilmesi yanısıra, diğer kültürlerle karşılaşma sonucunda zihinsel olarak da insanlar artık daha çok şey öğrenme ihtiyacını hissediyor ve özellikle kıssalar bağlamında, konu ile ilgili sıhhati tartışılan bazı hadisler hariç olmak üzere (kaldı ki sıhhat derecesi tartışma konusu olan hadislerin o dönemdeki varlığından da emin değiliz) Ehl-i Kitab bilginleri dışında müracaat edilecek bir merci de bulunamıyordu. Bunun da yegâne yolu Müslüman olan Ehl-i Kitab bilginlerinin bilgisinden yararlanmaktı. Tabiiun döneminde olmasa da sahabe döneminde Kur'ân kıssaları ile ilgili detay bilgilerin büyük oranda kutsal metinlerden çok müslüman olan Ehl-i Kitab'ın birebir ağızından alındığını düşünüyoruz. Bununla birlikte sahabe döneminde sayıları çok az da olsa bazı kimselerin bizzat Ehl-i Kitab'ın yazılı kaynaklarına ulaştığını biliyoruz. Ancak bu durumun, tabiiun dönemi kadar yaygın olmadığı kesindir. Tabiiun döneminden itibaren bütünüyle olmasa da aktarılan bilgilerin önemli bir kısmının bizzat kutsal metinlere müracaat edilerek nakledildiği söylenebilir.

Üçüncü bir sebep olarak da özellikle Hz. Peygamber'in vefatını müteakip müslümanların Ehl-i Kitab'la eskisine göre çok daha yoğun bir ilişkinin içerisine girmiş olmasıdır. Bunda hem sayıca Müslüman olan Ehl-i Kitab bilginlerinin artması, hem de İslam coğrafyasının Hz. Peygamber'in vefatından çok kısa bir süre sonra genişlemesi de etkili olmuştur. Yine bunun doğal bir sonucu olarak İslam kültürü diğer semâvî dinlerin kültürleriyle diyaloga girmiş ve biraz da müslümanların bu konudaki rahat duruşları nedeniyle "isrâîlî" haberler kaynaklarımızdaki yerini almıştır.

Sonuçta maalesef aleyhimize gelişen bir sürecin yaşandığı gerçeğini kabul etmemiz gerekir diye düşünüyoruz. Özellikle peygamber kıssaları ile ilgili bazen "merfû", bazen "mevkûf" bir hadis olarak aktarılan, bazı zamanlarda önemli bir sahabeye veya tabiiuna dayandırılan, çoğu zaman da Ehl-i Kitab'tan Müslüman olan bir şahsiyete (ki bu çoğunluktadır) ulaştırılan bir çok

“isrâîlî” rivâyetin kaynaklarımızda yer aldığı ve İslâmî bir muhtevaya büründürüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla bir bütün olarak redd veya kabul cihetine gitmeksizin Hz. Peygamber dönemindeki hassasiyet, titizlik ve seçmecilik de gözönünde bulundularak bahsi geçen rivayetlerin daha dikkatli yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiği kanaatini taşıdığımızı belirtmek istiyoruz. Yukarıda metnini aldığımız hadislerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber bir taraftan Ehl-i Kitab’tan nakillerde bulunabileceğini belirtirken, diğer taraftan da bu konuda çok dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konudaki hadislerle ve Hz. Peygamber’in uygulamasına bakıldığında aslında ilk zamanlarda dengenin iyi korunduğunu söylemenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Ancak özellikle Hz. Peygamber’in vefatı ile birlikte bu dengenin korunamadığını ve doğru veya yanlış olduğuna bakılmaksızın yoğun bir nakil sürecinin başladığını da herhalde belirtmemiz gerekir.